

IZ POVIJESTI ISTROROMANSKIH GOVORA

Prijelaz /ey/ u /ay/ u svjetlu strukturalne dijakronije

1. Složenost jezičnih prilika u Istri i zamršenost stratifikacija u dugoj povijesti ovoga poluotoka opće je poznata činjenica. To je razlogom zašto je lingvisti uvijek ponovno ističu, od G. I. Ascolija¹ do naših dana.² Razumljiv je, dakle, znanstveni interes rekonstrukcija pojedinih etapa jezičnog razvitka ove romanističke »vjetrometine«. S druge strane, međutim, dijakroni studij govora u Istri – mislimo prvenstveno tzv. istroromanske ili istriotske govore – znatno je otežan pomanjkanjem spomenika ranijih razvojnih faza. Stoga je do sada, u usporedbi s važnošću i zanimljivošću toga pitanja, na dijakronom planu razmjerno malo učinjeno. Oba priručnika koji se bave historijskom gramatikom istroromanskih (odsada: IR) govora³ – jedan od njih posvećen je samo jednom od tih govora, rovinjskom – obrađuju jezičnu građu na tradicionalan način, ne ulazeći u unutarnja, strukturalna objašnjenja. Pored ta dva djela samo je jedan rad, koliko nam je poznato, do sada posvećen strukturalnom prikazu razvoja cjeline IR konematskog sistema: *Remarques sur le système phonologique de l'istro-roman* M. Deanovića.⁴ Veći dio posla na jezičnoj povijesti IR aree ostaje da se uradi: sinkroni studij svih onih IR govora koji su danas još živi predstavlja neophodnu osnovu povijesne rekonstrukcije; k tome pridolazi

¹ »Quanto ai territorj istriani a cui alludiamo, la loro stratificazione dialettale, od etnologica, è sicuramente complicata...«, G. I. Ascoli, *Saggi ladini*, Archivio Glottologico Italiano I/1873, str. 435. Usp. i A. Ive, *I dialetti ladino-veneti dell'Istria* Strasbourg 1900, str. VII.

² »Plusieurs couches linguistiques se sont superposées ici...« (tj. u Istri), F. Schürr, »La diphtongaison romane, (DR), Revue de Linguistique Romane 20, 1956, br. 79-80, str. 173, § 43. Usp. i M. Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagreb 1954, str. 4; id., *Istroromanske studije*, Rad JAZU, knj. 303, Zagreb 1955, str. 62; E. Kranzmayer, *Frühromanische Mundarten zwischen Donau und Adria*, Zeitschrift für Namenforschung 15, (1939), str. 214-215.

³ A. Ive, o. c. u bilj. 1, M. Deanović, o. c. u bilj. 2.

⁴ U »Bulletin de la Société de Linguistique de Paris« 48, (1952), str. 79-83.

strpljivo istraživanje arhivske građe, studij evolucije pojedinih govora, i – kao kruna – sinteza: moderna lingvistička povijest toga zanimljivog i bogatog kutka Romanije. Razumije se da studij pojedinih pitanja predstavlja nužne i korisne predradnje. Jedno takvo pitanje tema je i ovoga priloga.

2. Problem što ga ovdje obrađujemo na prvi je pogled tek jedan detalj historijske IR gramatike. Međutim, kada pravilno uočimo sve njegove implikacije, kada ga povežemo s ostalim pojavama i strukturalno osvijetlimo, pred nama izrasta čitav odsječak jezične povijesti tih govora.

U dvjema glavnim IR govorima, rovinjskom i vodnjanskom, nalazimo u određenim primjerima sekvenciju⁵ /ay/ kojoj odgovara /ey/ u drugim govorima; naglašeni vokal /a/ u sekvenciji /ay/ potječe od vulgarnolatinskoga /ɛ/ (< klasičnolatinski /ě/). Primjeri su ovi:

2.1. Imenice koje u rovinjskom završavaju na *-yel*, u vodnjanskom na *-el* (a koje odgovaraju talijanskima na *-ello*) tvore množinu na *-ay*:

Rovinjski:	Vodnjanski:
<i>kurtyél</i> »nož« – <i>kurtáy</i>	<i>kurtél</i> »id.« – <i>kurtáy</i> ,
<i>anyél</i> »prsten« – <i>anáy</i>	<i>anél</i> »id.« – <i>anáy</i> ,
<i>survyél</i> »mozak« – <i>surváy</i>	<i>sorvél</i> »id.« – <i>sorváy</i> itd. ⁶

U tu grupu možemo ubrojiti i pridjev »lijep«, rov. *byel*, vodnj. *bel*, u množini *bay* »lijepi« (u oba dijalekta).

2.2. U rovinjskom i vodnjanskom govoru komparativ priloga *ben* »dobro« glasi *máyo* (»bolje«) (pored *mêyo* u vodnjanskom⁷).

2.3. Jedino u vodnjanskom govoru postoji riječ *pay* »noga« i »noge« (pored *péye* i *pédi* za množinu).⁸

3. Ako usporedimo navedene riječi s odgovarajućim riječima u drugim IR govorima,⁹ utvrdit ćemo odmah da:

⁵ Upotrebljavamo termin *sekvencija*, a ne diftong jer /ay/ odnosno /ey/ ne pripada u svim primjerima jednom slogu: npr. u *máyo* – *mêyo*, /ay/ – /ey/ nije diftong.

⁶ V. za rovinjski A. Ive, o. c., str. 50, § 153, M. Deanović, *Avviamento*, str. 26; za vodnjanski A. Ive, o. c., str. 117; § 153, P. Tekavčić, *Današnji istroromanski dijalekt Vodnjana*, Rad JAZU, knj. 348, Zagreb 1967, str. 180.

⁷ Za rovinjski v. A. Ive, o. c., str. 7, § 10, M. Deanović, *Avviamento*, str. 29. Za vodnjanski A. Ive (o. c., str. 117) ne navodi poseban oblik što znači da je vodnjanski oblik jednak rovinjskom. Znak *ɛ* označava vrlo otvoreno *e*, karakteristični vodnjanski fonem. O njem v. slijedeća dva rada potpisanoga: 1. o. c. u bilj. 6, str. 151 i 156; 2. *Caratteristiche del sistema fonematico dignanese*, saopćenje na XII kongresu romanske lingvistike, Bukurešt 1968, u štampi u Aktima toga kongresa. V. i niže bilj. 35.

⁸ A. Ive, o. c., str. 109, § 12, str. 116, § 123, str. 117, § 153.

⁹ Podatke o svim IR govorima nalazimo još i danas u navedenom Iveovu djelu, jedinom izvoru do danas za sve IR dijalekte.

3.1. u svim ostalim IR govorima imenice na *-el*, *-yel* tvore množinu na *-ey*;¹⁰ iznimka su neki oblici na *-ay* u galizanskom, o kojima v. niže;¹¹

3.2. komparativ od *ben* glasi jedino *méyo* (s različitim stupnjevima aperture naglašenog vokala);¹²

3.3. ne postoji oblik *pay*, nego samo *pey*, *pédi* i sl., tj. samo oblici s naglašenim vokalom /e/.¹³

4. Sekvencija /ay/ u izloženim primjerima, odnosno podudarnost /ay/ – /ey/, do sada je bila protumačena na različite načine. Neogramatičari nisu dali objašnjenja već su, u skladu s metodom, samo zabilježili primjere.¹⁴ A. Ive dovodi oblik komparativa *máyo* u rovinjskom u vezu s latinskim MAIUS,¹⁵ tako da bi oblik *máyo* (< lat. MĒLIUS) u biti bio rezultat kontaminacije s MAIUS. M. Deanović tumači oblike množine na *-ay* s pomoću utjecaja fonema /l'/ (= /lj'/), u palataliziranim latinskim oblicima -ELLI.¹⁶

Sva ta tumačenja nisu pogrešna, ali objašnjavaju samo pojedine primjere, a pored toga ne daju nam odgovor na pitanje: zašto fonem /l'/ utječe na vokal /e/ ispred sebe samo u rovinjskom i vodnjanskom, zašto se kontaminacija MĒLIUS i MAIUS zbiva također samo u ta dva dijalekta. Ti su utjecaji mogli odigrati određenu ulogu kao sekundarni faktori; no smatramo da svi izloženi primjeri sekvencije /ay/ mjesto /ey/ imaju jedno zajedničko, unutarnje, strukturalno objašnjenje.

5. Prije no što prijedemo na izlaganje vlastitoga tumačenja, potrebno je uočiti slijedeće:

5.1. vokal /a/ u sekvenciji /ay/ potječe od vulgarnolatinskoga /e/:

-ay < -ELLI,
máyo < MĒLIUS,
pay < PEDE, PEDES, (*PEĐI).

5.2. poluvokal u sekvenciji /ay/ mogao je nastati na dva načina:

- a) od fonema /l'/ (koji nastaje palatalizacijom) u *-ay* i *máyo*;¹⁷
- b) spajanjem krajnjeg vokala (-e, -i) s naglašenim vokalom, nakon ispadanja intervokalnog /d/.

¹⁰ A. Ive, o. c., str. 76, § 53, str. 99, § 152, str. 128–129, § 53, str. 132, §§ 152–153, str. 142, § 53, str. 144, §§ 152–153, str. 157, § 152, str. 167, § 152.

¹¹ V. također A. Ive, o. c., str. 132, § 153.

¹² A. Ive, o. c., § 154 pojedinih dijalekata (str. 82, 99, 132, 144, 157, 167).

¹³ A. Ive, o. c., str. 90, § 7, str. 99, § 152, str. 130, § 89, str. 132, § 152, str. 143, § 137, str. 163, §§ 7–9, str. 167, § 152.

¹⁴ Usp. npr. G. I. Ascoli, o. c., str. 443, bilj. 1, str. 447, bilj. 1.

¹⁵ A. Ive, o. c., str. 7, § 10. Isto objašnjenje prihvaća i M. Deanović, *Avviamento*, str. 29.

¹⁶ *Avviamento*, str. 26.

¹⁷ Palatalizacija fonema /l/ u množini na -ĒLLI (jedan od rezultata tzv. sintaktičke fonetike) poznata je i dobro potvrđena u mnogim talijanskim dijalektima, usp. G. Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten* (odsada HG), I, Bern 1949, str. 169, § 94, str. 384, § 233; II, str. 67–68, § 375.

6. Uspoređujući rovinjski i vodnjanski govor s drugim IR govorima, opazit ćemo da je sekvencija /ay/, mjesto /ey/, rasprostranjena, grosso modo, u onim dijalektima u kojima vulgarnolatinski /i/, /u/ (< klasičnolatinski /i/. /ū/) diftongiraju u /ey/, /ow/. Evo samo nekoliko primjera:

latinski: FILAT, -IRE, DŪRA, -ŪTA,
 rovinjski, vodnjanski i fažanski: féyla, -ey, dówra, -ówda,
 ostali govori: fila, -i(r), dúra, -úda.

Paralelizam između rasprostranjenosti sekvencije /ay/ i diftongacije /i/, /u/ nije potpun, jer fažanski IR govor poznaje diftongaciju, ali ne i sekvenciju /ay/ za /ey/. No fažanski IR govor odudara od rovinjsko-vodnjanske grupe i u drugim pojedinostima i predstavlja, ako tako možemo reći, manje »čist« IR tip.¹⁸

7. Ne uzimajući dakle u obzir fažanski IR govor, možemo postaviti pitanje: je li paralelizam u geografskoj raširenosti sekvencije /ay/ mjesto /ey/ i diftongacije vokala /i/, /u/ samo slučajan, ili između tih dviju pojava postoji strukturalna povezanost? Naše je mišljenje da veza svakako postoji, tj. da se u ovom slučaju radi o pojavi lančane reakcije ili lančanog pomaka, dobro poznatoj u strukturalnoj dijakroniji (iz radova A. Haudricourta i A. Juillanda, A. Martineta, da spomenemo samo njih). Diftongacija vulgarnolatinskoga /i/ u /ey/ uzrok je pomaku prvotne sekvencije /ey/ u /ay/:

$$\begin{aligned} /i/ &> /ey/_2 \\ /ey/^1 &> /ay/ \end{aligned}$$

8. U prilog ovoj hipotezi možemo navesti neke primjere – doduše malobrojne, no v. odmah dalje – u kojima sekvencije /ey/₂ i /ay/ (< /ey/₁) faktično razlikuju minimalne parove:

kapéy »razumjeti« – *kapáy* »šeširi«,
furnéy »isporučiti« – *furnáy* »štednjaci«,
méyo »moj« – *máyo* »bolje«, itd.

(usp u talijanskom *capire* – *cappelli*, *fornire* – *fornelli*, *mio* – *meglio*).

Ti su primjeri, doduše, uzeti iz današnjeg govora, no vjerujemo da mutatis mutandis mogu ilustrirati i razvoj u prijašnjim etapama. Oni su, pored toga, i malobrojni; ali, u strukturalnoj lingvistici, nije uvijek potrebno da fonemi (odnosno uopće distinktivne jedinice) budu konkretno realizirani i stvarno zastupani u velikom broju primjera. Dovoljno je da određene jedinice mogu u sastavu doći na istom mjestu

¹⁸ V. za fažanski govor § 22.

(paradigmatski odnosi), tako da opozicija postaje, rekli bismo, potencijalna. A sekvencije /ey/₂ i /ey/₁ zaista mogu stajati u istim segmentima:

u krajnjem položaju: *finéy* »završiti« – *kapáy* »šesiri«,
u unutarnjem položaju: *méyo* »moj« – *máyo* »bolje«.

Moguće je dakle da je diftongacija /i/ u /ey/₂ dovela do opasnosti kolizije s /ey/₁, čemu je sistem izbjegao otvarajući /ey/₁ u /ay/.

9. Vokalski element u sekvenciji /ey/₂ bio je, vjerojatno barem u početku, zatvoren, dok je u /ey/₁, u skladu s porijeklom, bio otvoreniji, no sigurnosni pojas između njih bio je premalen. Pri tome treba imati na umu i opću nestabilnost opozicija aperture u venetskoj¹⁹ arei, kao i još jednu činjenicu: do epohe u kojoj dolazi do kolizije /ey/₂ i /ey/₁ vulgarnolatinski /e/, /o/, kako ćemo vidjeti (§§ 20, 21, 27.2), prešli su već u rovinjskom i vodnjanskom u /i/, /u/, pa je i to moglo narušiti četverostupanjski vokalizam. I s te je strane dakle opravdano pretpostaviti koliziju /ey/₂ i /ey/₁.

10. Prije nego što nastavimo, moramo uzeti u obzir neke eventualne prigovore i drukčija tumačenja. Oblici množine na -ay mogli bi se protumačiti i analogijom prema imenicama i pridjevima na -al (tal. -ale, lat. -ALIS, -ALE) koji također tvore množinu na -ay:

manuvál »zidarski pomoćnik« (tal. *manovale*) – *manuváy*,
naturál »prirodan« – *naturáy*, itd.²⁰

Držimo, međutim, da se o utjecaju riječi na -al/-ay ovdje ne može raditi, iz dva razloga:

a) imenice i pridjevi na -al/ay većinom su tzv. učene riječi, dok su one na -el/ay većinom pučke riječi; pored toga ovoj drugoj grupi pripadaju i svi deminutivi i hipokoristici, tako da bi vjerojatniji utjecaj bio u obrnutom smjeru;

b) kad bi se zaista i radilo o analogiji, ostalo bi nerazjašnjeno zašto bi ta analogija nastupila samo u onim IR govorima koji poznaju diftongaciju /i/ > /ey/, u drugim ne. Riječi na -al/-ay poznaju naime s vi IR govori.

Analogički utjecaj riječi na -al/-ay, kao i faktori spomenuti u prijašnjim tumačenjima (§ 4), mogli su imati sekundarnu važnost, ali uzrok treba tražiti drugdje.

¹⁹ Pridjev *venetski* označuje u ovom radu talijanske dijalekte provincije Veneto kao cjeline (za razliku od dijalekata grada Venecije).

²⁰ Za vodnjanski IR govor v. rad potpisanoga naveden u bilj. 6, str. 180. U ostalim izvorima (A. Ive, M. Deanović, itd.) ovi se plurali ne navode tako da smo navedene primjere uzeli iz vlastitih materijala. Za analogne primjere iz talijanskih, posebno sjevernotalijanskih dijalekata v. Rohlfs, HG I, str. 363 i 366, § 221.

11. Našem tumačenju mogao bi se postaviti još i ovaj prigovor: ako /ey/₁ zaista prelazi u /ay/ pod »pritiskom« novoga /ey/₂, zašto se to isto ne događa i u množini posvojnog pridjeva (lat. MĚI) koji glasi u rovinjskom *myey*²¹ u vodnjanskom *mey*²²? Ovu prividnu iznimku možemo protumačiti ovako:

11.1. prijelaz /ey/ > /ay/ u riječi MĚI doveo bi do homofonije s rovinjskim i vodnjanskim refleksima od *mal* (< MALUS, REW 5273) koji glase *may*, što bi bilo nezgodno jer su obje riječi pridjevi, dakle funkcionalno ekvivalentni i u istom kontekstu;

11.2. ne treba smetnuti s uma niti postojanje priloga *may* »nikada« (tal. *mai*);

11.3. posvojni su pridjevi redovito nenaglašeni, ili barem češće nenaglašeni nego naglašeni;²³

11.4. napokon – a ovo je možda najvažniji moment – množina mužkoga roda (MĚI) uključena je u korelaciju s ostalim oblicima u kojima sekvencije /ey/ ne može biti (žen. r. MĚAE, muž. r. jednine MĚUS, žen. r. jednine MĚA) i s njima usko povezana, tako da i to može spriječiti suviše divergentan razvoj jednoga od članova ovoga snopa korelacija.²⁴

12. Sekvencija /ey/₁ dolazi npr. i u množini DĚI, kao i u vulgarnolatinskom dativu ILL(A)EI (klasično ILLI), no te riječi uopće ne dolaze u obzir za naš problem: množina imenice DĚUS, kako je opće poznato, učena je riječ i u talijanskom (*dei*), to više u IR govorima, dok refleksi oblika ILL(A)EI u rovinjskom i vodnjanskom ne postoje.

13. Strukturalna lančana reakcija kojom smo pokušali protumačiti rovinjsku i vodnjansku sekvenciju /ay/ povezana je s nizom drugih problema u razvitku fonematskog sustava IR govora; štaviše, ona je upravo dio toga razvitka, pa je potrebno smjestiti je, kronološki i geografski, u cijelom kompleksu pojava i razvojnih faza. U tom cilju poći ćemo od teorije o romanskoj diftongaciji što ju je formulirao F. Schürr u nizu radova,²⁵ jer se spomenute rovinjske i vodnjanske pojave uklapaju u tu teoriju i tako je sa svoje strane potvrđuju.

²¹ *Avviamento*, str. 31.

²² V. rad potpisanoga, naveden u bilj. 6, str. 184–185.

²³ Nenaglašeni je oblik toliko češći da se može upotrijebiti i mjesto naglašenoga: npr. *kuisio ži mē, kuil ži tō*, itd. 'ovo je moje, ono je tvoje' (primjeri iz o. c. A. Ivea, str. 118, § 158).

²⁴ Dokaz za čvrstinu snopa morfematskih korelacija:

m. rod jedn. — ž. rod jedn.

m. rod množ. — ž. rod množ.

jest i to da jedino u ž. rodu množ. krajnje *e* nije zamijenjeno s *o* (v. §§ 25–26): od lat. ILLAE NOSTRAE CASAE imamo u svim IR govorima *le nōstre káze* (ili sl.), nigdje **lo nōstro kázo*.

²⁵ Bibliografiju radova F. Schürra, o diftongaciji i srodnim problemima, v. u djelu navedenu u bilj. 2, str. 108, bilj. 3. Pored toga, v. i njegov najnoviji rad, *Epilegomena à la diphtongaison romane en général, roumaine et ibéroromane en particulier*, Revue de Linguistique Romane 33 (1969), str. 17, bilj. 1.

14. Tumačenje složene pojave romanske diftongacije – ili, bolje, romanskih diftongacija – što ga je dao lingvist i dijalektolog F. Schürer može se rezimirati ovako:

14.1. Jedina zaista panromanska diftongacija metafoničkoga je porijekla: to je diftongacija vulgarnolatinskih /e/, /o/ u /ye/, /wo/, no ti njihovi rezultati, budući da su tzv. »uzlazni« diftonzi, ne mogu se uopće smatrati pravim diftonzima. Prva je faza zajednička cijeloj Romaniji, dok u slijedećoj fazi neki dijelovi Romanije monofongiraju /ye/, /wo/ u /e/, /o/ (većinom zatvoreno), drugi čuvaju /ye/, /wo/, i to bilo u prvotnim uvjetima (u otvorenom i zatvorenom slogu) bilo samo u otvorenom slogu. Cijela ta metafonička diftongacija vrlo je stara, jer metafoniija pretpostavlja krajnje vokale (koji kasnije otpadaju, v. niže).

14.2. Kasnija i ne više panromanska jest tzv. »silazna« diftongacija koja proizvodi »silazne« diftonge. Nju F. Schürer smatra pravom, spontanom diftongacijom. Ona je ograničena na centar, »srednju os« Romanije,²⁶ tj. otprilike liniju Pariz – istočna obala Italije. Iradijacijski centar te, novije, diftongacije bio je u sjevernoj Francuskoj. Ona je usko povezana s tzv. ekspiratornim akcentom (akcentom intenziteta), a time i s otpadanjem krajnjih vokala kao jednom od posljedica ekspiratornoga akcenta. Ekspiratornom akcentu, silaznoj diftongaciji i otpadanju krajnjih vokala zahvaljuju svoj postanak i tzv. »unutarnji« plurali, vrlo česti u nizu talijanskih dijalekata. Za nas je važna i primjedba što je F. Schürer u navedenu djelu nekoliko puta ponavlja: spontana (silazna) diftongacija, tamo gdje je autohtona, zahvaća u principu sve naglašene vokale; stoga, ukoliko u nekoj arei diftongira samo jedan ili dva vokala, to je uvijek znak da je diftongacija tu naknadno, kasnije proširena.

14.3. U svojoj najnovijoj studiji (v. bilj. 25), F. Schürer povezuje generalizaciju diftonga /ye/, /wo/ u balkanskoromanskoj i iberškoj arei s protezom poluvokala *y* i *w*.

15. U pogledu geografske rasprostranjenosti diftongacije u sjevernoj Italiji Schürer je utvrdio nekoliko zona:

15.1. jadranska obala, između Veneta i Salenta, područje je bogate silazne diftongacije i »unutarnjih« plurala; pored toga, silazna se diftongacija nalazi i u jednoj alpskoj arei;

15.2. Veneto (venetska area) ne poznaje ni silazne diftongacije a praktički ni »unutarnjih« plurala, dok su metafonički diftonzi /ye/, /wo/ ograničeni na otvoreni slog, kao u književnom talijanskom;

15.3. u dijalektima između Alpa i Romagne nalazimo jedan mlađi sloj, kroz koji se nazire, u tragovima, prijašnji, stariji sloj.

Iz daljnega ćemo izlaganja vidjeti da i u određivanju položaja IR govora geografski moment ima svoju važnost.

16. Kako se pojave što smo ih utvrdili u rovinjskom i vodnjanskom dijalektu uklapaju u tu Schürerovu teoriju? Vrijeme je da dademo odgovor na to pitanje.

²⁶ F. Schürer. DR, str. 243, § 111.

Diftongacija /i/ > /ey/, /u/ > /ow/, kako smo vidjeli, predstavlja drugi, mlađi sloj; s time se slažu i primjeri kao vodnj. *Deyo* »bog«, *méyo* »moj«, *dówto* »sav«, koji ne mogu potjecati direktno od lat. DEU, MĚU, TŌTU, već su analoške adaptacije venetskih riječi *Dio*, *mio*, *duto*, itd. Po E. Kranzmayeru silazna diftongacija nastupa najranije oko 1000. god.,^{26a} dok G. Rohlfs konstatira da romanjolski govori XVI i XVII st. još ne poznaju te diftongacije.²⁷ U nekim frankoprovansalskim dijalektima analogna silazna diftongacija možda je još recentnija (otprilike tek u XVIII st.).²⁸ Prema tome, moguće je da je novi diftong /ey/₂ prouzročio pomak /ey/₁ u /ay/ (jer je /ey/₁ dotle imao vremena da nastane). To je dakle tipični primjer pojave što je Nijemci zovu »Schub«. Teoretski, moglo bi se raditi i o suprotnoj pojavi, o tzv. »Sog«-u: tj. najprije /ey/₁ > /ay/, a zatim /i/ > /ey/₂ (na »prazno mjesto u sistemu« što ga je ostavio /ey/₁). Međutim, u ovom drugom slučaju vraćamo se u neku ruku na polazni položaj: ne znamo naime zašto dolazi do prijelaza /ey/₁ > /ay/. Pored toga, naše je uvjerenje da su pojave prve vrste češće i važnije nego one druge vrste. Stoga radije uzimamo prijelaz /ey/₁ > /ay/ pod pritiskom novoga /ey/₂.

17. Ono što je dosad rečeno pretpostavlja da je sekvencija /ey/₁ nastala prije silazne diftongacije, da je prema tome razmjerno starija. Zaista, palatalizacija fonema /l/ u dodiru s poluvokalom *y* veoma je stara, i dogodila se već u posljednjim stoljećima Carstva.²⁹ G. Rohlfs, sa svoje strane, konstatira da je u nekim dijelovima sjeverne Italije poluvokal *y* razmjerno rano prešao u /ǰ/,³⁰ a to znači da su palatalizacija i prijelaz /l/ u *y* morali biti još raniji. Palatalizacija konsonanata ispred *-i* obilno je potvrđena u starim tekstovima sjeverne i srednje Italije. Napokon, ispadanje intervokalnoga /d/ (u obliku PĚDES, *PĚDI) pripada također pojavama koje se – zajedno s kompleksom sonorizacije, spirantizacije i degeminacije – mogu smatrati još vulgarnolatinskima.³¹ Ako svemu tome dodamo još i veliku lakoću kojom u cijeloj Romaniji fonem /l/ prelazi u palatalni poluvokal *y*, uvidjet ćemo da se sekvencija /ey/₁ zaista mogla stvoriti prije no što se sa sjeverozapada počela širiti silazna diftongija, a s njom i /ey/₂.

^{26a} E. Kranzmayer, o. c., str. 200.

²⁷ HG I, str. 126–128, § 55.

²⁸ F. Schürr, DR, str. 241, § 110.

²⁹ Prema V. Väänänenu prijelaz *e* i *i* u hijatu u poluvokal star je i potvrđen već u Pompejima (*Introduction au latin vulgaire*, II izd. Pariz 1967, str. 46–47, § 76). U slijedećem paragrafu konstatira se da je ta pojava u govornom jeziku počela vjerojatno vrlo rano. Po E. Bourciezu stapanje *e* i *i* u hijatu pada u I st. n. e. (*Éléments de linguistique romane*, Pariz 1946, str. 45, § 52b).

³⁰ HG I, str. 461, § 280.

³¹ Premda nam je proces sonorizacije potvrđen razmjerno kasno (V. Väänänen, o. c., str. 59–60, § 106, 108), ta je pojava sigurno znatno starija od prijelaza /ey/ u /ay/ što ga u ovom radu studiramo. Prema E. Kranzmayeru venetska sonorizacija počinje najkasnije od 550. g. (o. c., str. 205, bilj. 4).

18. Treba da se sjetimo Schürrove postavke, spomenute u § 14.2: u rovinjskom, vodnjanskom i fažanskom silazna diftongacija zahvaća samo dva ekstremno zatvorena vokala, a to znači da u IR arei nije autohtona, već posteriorna i, u razmjeru s najstarijim slojem, recentna.

19. Usporedno s /i/ diftongira i /u/ u /ow/. S time je u vezi i jedan toponomastički dokaz u prilog tvrdnji da silazna diftongacija ne pripada najstarijem sloju IR govora. Radi se o razlici slavenskih refleksa za latinske toponime ALBŌNA, FLANŌNA s jedne strane, MONTŌNA s druge strane: u prvima latinsko se /o/ reflektira kao /i/ (*Labin, Plomin*), u drugome slavenski refleks *ovu (Motovun)* ukazuje na silazni diftong /ow/.³² Ta se tvrdnja ne kosi s činjenicom da je slavenska kolonizacija u Istri počela u VII stoljeću,³³ kao što, s druge strane, slavenski refleks *Motovun* ne dokazuje da je diftong postojao već u VII st. Prisutnost je Slavena u Istri, od VII st. dalje, stalna, pa su stalni i kontakti s autohtonim romanskim stanovništvom; stoga je posve moguće da su i Slaveni u stalnom dodiru s Romanima modificirali svoje ime romanskoga grada, slijedeći u tome više-manje promjene što su se zbivale u romanskim govorima.

20. U vezi je s diftongacijom /i/, /u/ u /ey/, /ow/ još jedna pojava, koju također nalazimo u rovinjskom, vodnjanskom i fažanskom (sporadnički i u drugim govorima): to je prijelaz vulgarnolatinskih /e/, /o/ (< klas. lat. /ī/, /ē/; /ū/, /ō/) u /i/, /u/:

latinski: PĪRUS, TĒLA, BŪCCA, SŌLA,
rovinjski, vodnjanski, fažanski: *pīro (-u), tīla, būka, sūla*,
ostali govori: *péro (u), téla, bóka, sóla*.³⁴

Prvotna je slika, međutim, nerijetko pomućena jer s jedne strane u rovinjskom, vodnjanskom i osobito fažanskom (v. § 22) nalazimo često /e/, /o/ tamo gdje bismo očekivali /i/, /u/ (većinom su to venetizmi³⁵), dok, s druge strane, u ostalim IR govorima ima sporadičkih primjera /i/, /u/ mjesto /e/, /o/.³⁶

21. Ako su diftongacija /i/, /u/ u /ey/, /ow/ i prijelaz /e/, /o/ u /i/, /u/ strukturalno povezani, onda se i ovdje mogu pretpostaviti dvije pojave izložene u § 16; ako se radi o pomaku »pod pritiskom«, onda se

³² P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I, Zagreb 1940, str. 193, § 157.

³³ Usp. M. Deanović, *Avviamento*, str. 3, *Istroromanske studije*, str. 71, M. Hraste, *Govori jugozapadne Istre*, Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, sv. 33, Zagreb 1964, str. 30.

³⁴ Za ostale primjere v. A. Ive, o. c., §§ 8 i 15 pojedinih dijalekata.

³⁵ Usp. M. Deanović, *Avviamento*, str. 13. Hiperkorektizmu, odnosno pretjerivanju u imitaciji venetskoga — govora većeg prestiža — treba vjerojatno pripisati i vodnjanski fonem /e/, o kome v. bilj. 7.

³⁶ Npr. u balskom (A. Ive, o. c., str. 90, § 13), galižanskom (ibid., str. 126, § 13), pulskom (ibid., str. 152, §§ 13—14) i šišanskom (ibid., str. 163, §§ 13—15).

najprije /e/, /o/ zatvaraju u /i₂/, /u₂/ što dovodi do kolizije s /i₁/, /u₁/ i njihove diftongacije; ukoliko je slijed obratan, diftongiraju najprije /i₁/, /u₁/ i ostavljaju za sobom »prazno mjesto« na koje dolazi /i₂/, /u₂/ (< /e/, /o/). Na današnjem stupnju našega poznavanja IR govora teško i delikatno bi bilo ustvrditi i jedno i drugo; ipak, po analogiji na druge slučajeve, odlučili bismo se i ovdje za »pritisak« (»Schub«) Na to nas navodi i utjecaj metafonije, koja u najstarijoj fazi stvara upravo vokale /i/, /u/, a ti se kasnije generaliziraju (v. za to i § 27.2).

22. Do sada smo u više navrata spominjali da fažanski govor predstavlja neke vrste mješavinu, te da nije onako »čist« IR govor kao npr. vodnjanski ili rovinjski; sada ćemo to potkrijepiti primjerima. Fažanski govor poznat nam je jedino iz Iveova djela,³⁷ dok u novije doba, koliko je nama poznato, nije bio posebno proučavan. Na osnovu Iveova materijala taj govor poznaje kako diftongaciju /i/, /u/ u /ey/, /ow/ tako i prijelaz /e/, /o/ u /i/, /u/,³⁸ ali su refleksi mnogo nejasniji nego u rovinjskom i vodnjanskom tako te sam autor priznaje, govoreći o vokalu e, da su »molteplici riflessi . . . nè v'appajon ben chiare le ragioni«.³⁹ Nasuprot dočetu -i u glagolima II konjugacije (< lat. -ĒRE, usp. tal. -ere) u rovinjskom i vodnjanskom (npr. *vulì* < VOLĒRE),⁴⁰ fažanski govor pokazuje -é (*avé* »imati«, *vulé* »htjeti«, *duvé* »morati«, itd.).⁴¹ Napokon, letimičan pregled fažanskih tekstova u Iveovoj knjizi pokazuje ove venetizme: *zé* »jest« (rov. i vodnj. *zi*, venet. *xe*), *tre* »tri« (rov. vodnj. *tri*, venet. *tre*), *ǵórnu* »dan« (rov. vodnj. *dey*), *do* »dva« (rov. vodnj. *du*, *duy*, venet. *do*), *zo* »dolje« (rov. vodnj. *zu*, venet. *zo*), *tóki* »komadi« (rov. vodnj. *túki*, venet. *tochi*), *fáme* »glad« (rov. vodnj. *fan*, venet. *fame*), itd.

Mnogostrukost refleksa za latinske palatalne vokale, znatan postotak venetizama kao i pomanjkanje novijih, suvremeno obrađenih materijala čine da fažanski govor ne možemo smatrati onako tipičnim predstavnikom IR grupe s diftonzima kao što su to rovinjski i vodnjanski, što znači nadalje da mu ne možemo, kad je u pitanju razvitak autohtonih govora, pripisati niti onu važnost i dokaznu moć što je imaju rovinjski i vodnjanski.

Imajući sve ovo na umu, nećemo se začuditi što fažanski IR govor ne poznaje prijelaz sekvencije /ey/₁ u /ay/.

23. Nekoliko sporadičnih slučajeva množine na -ay imenica na -el nalazi se u galižanskom govoru (§ 3.1).⁴² Ovaj govor ne poznaje niti riječi *pay*, već samo *pédi*,⁴³ komparativ »bolje« glasi jedino *méyu*,⁴⁴ na-

³⁷ O. c., str. 139—151 i 196—200.

³⁸ A. Ive, o. c., str. 140, §§ 7—9, 11, 18.

³⁹ Ibid., str. 140, §§ 7—9.

⁴⁰ Ibid., str. 52, § 161, str. 54, §§ 173—177, str. 118, § 161, str. 119, §§ 173, 175—177.

⁴¹ Ibid., str. 145, § 161, str. 146, §§ 173—177.

⁴² Ibid., str. 132, § 153.

⁴³ Ibid., str. 132, § 152.

⁴⁴ Ibid., str. 132, § 154.

pokon, imenice na *-el* tvore množinu redovito i pravilno na *-ey*. Kako galižanski ne poznaje silazne diftongacije, a rijetko prijelaz /e/, /o/ u /i/, /u/, zaključujemo da primjeri množine na *-ay* ne predstavljaju organsku pojavu u sustavu, već tzv. »Formübertragung«, posuđivanje gotovih riječi iz susjednog većeg centra Vodnjana, od kojeg Galižanu dijele samo 3–4 kilometra.

24. Podjela IR govora kako je do sada izložena pokazuje dvije grupe koje se mogu karakterizirati dvjema binarnim alternativama:

1. /i/, /u/ diftongiraju u /ey/, /ow/ / ne diftongiraju,
2. /e/, /o/ prelaze u /i/, /u/ / ne prelaze.

Rovinjski i vodnjanski odgovaraju na oba pitanja s +, fažanski bipolarno (\pm), ostali IR govori s —.

Ovu su podjelu zapazili, naravno, svi lingvisti koji su se bavili IR govorima (G. I. Ascoli, A. Ive, M. Deanović, potpisani), ali zadovoljavajuće objašnjenje do sada nije još nitko dao. To je tumačenje sastavni dio geneze i razvoja IR govora uopće, pa ovdje ne možemo u nj dublje ulaziti.

25. Jedna od posljedica ekspiratornoga akcenta je i slabljenje ili otpadanje nenaglašanih krajnjih vokala. Ta je pojava izraz jezične ekonomije: što je bogatiji naglašeni vokalski sustav, to lakše mogu nestati opozicije nenaglašanih vokala.⁴⁵ S time je u vezi i zamjena latinskoga *-e* sa *-o*, koja zahvaća sve krajnje *-e* osim onih koji su uključeni u korelaciju roda i broja, a nalazi se u gotovo svim IR govorima. Dapače, zamjena krajnjega *-e* s *-o* jedna je od karakteristika IR govora nasuprot većini venetskih dijalekata. Evo podataka iz Iveova djela:

25.1. u rovinjskom i vodnjanskom, krajnje *-e*, ukoliko ne otpada, redovito se zamjenjuje s *-o*,⁴⁶ npr. *lato* »mlijeko«, *sango* »krv«, *dwórmo* »spava« (rov.). *dórmo* »id.« (vodnj.), itd.

25.2. u galižanskom IR govoru, ako krajnje *-e* ne otpada, biva zamijenjeno s *-o*, odnosno s *-ũ*: *lévoro* »zec«, *zúvono* »mlad, mladić«, *fwórtu* »jak«, *insémbriu* »zajedno«, itd.;⁴⁷

25.3. u fažanskom *-e* najčešće ostaje,⁴⁸ ali ima slučajeva zamjene s *-o* (odnosno u fažanskom, *-u*): *pówlizu* »buha«, *zúvunu* »mlad, mladić«, itd.;⁴⁹ nasuprot rovinjskom i vodnjanskom, 3. lice glagola zadržava *-e*: *dwórme* »spava«, »spavaju«, *móre* »umire, -u«, itd.;⁵⁰

25.4. u balskom i šišanskom nalazimo pretežno *-o* mjesto *-e*⁵¹ (primjeri su analogni onima iz spomenutih IR govora);

⁴⁵ Usp. Ž. Muljačić, *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st.*, Rad JAZU knj. 327, str. 313.

⁴⁶ A. Ive, o. c., str. 17, § 29. i str. 110, § 29.

⁴⁷ Ibid., str. 117, § 29.

⁴⁸ Ibid., str. 141, § 29.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., str. 92, § 29, str. 164, § 29.

25.5. u IR govoru Pule zamjena *-e s -o* je rijetka, ali postoji: *nevódo* »nećak«, »unuk«, *púlezo* »buha«, *fórto* »jak«, itd.;⁵²

25.6. u IR govoru Pirana zamjena *-e s -o* nije poznata, primjera nema.⁵³

26. Krajnje *-o*, što ga u većini IR govora nalazimo na mjestu vulgarnolatinskoga *-e*, ne može biti direktni, organski nastavak ovoga posljednjeg, nego treba pretpostaviti jednu međufazu u kojoj je *-e* otpalo pod utjecajem ekspiratornoga akcenta. Kada se kasnije počinje sve više širiti venetski jezični model, koji čuva krajnje vokale,⁵⁴ i to prije svega *-o* i *-a*, dolazi do pogrešne restitucije *-o* mjesto *e*. Analogna se pojava nalazi u sjevernoj Italiji (v. § 28.2), u veljotskom⁵⁵ i u raguzejskom.⁵⁶

Prema tome razvoj krajnjeg vokala *-e* nije:

-e > -o

nego:

-e > ø, zatim restitucija: *-o*

27. Prije nego što pristupimo posljednjem dijelu rada, tj. karakterizaciji IR govora nasuprot okolišnim romanskim govorima, a prije svega venetskom dijalektu, rezimirat ćemo rezultate i pokušati da dademo skicu razvoja, na osnovi onoga što je do sada izloženo.

27.1. Slažući se sa F. Schürrom pretpostavljamo u cijeloj IR arei prvotnu, najstariju fazu, karakteriziranu metafonijom.⁵⁷ Pod utjecajem metafonije /*ɛ*/, /*ɔ*/ diftongiraju u [ye], [wo], dok se /*ɛ*/, /*ɔ*/ zatvaraju u [i], [u]. S funkcionalnog gledišta [ye], [wo], [i], [u] su pozicijske varijante fonema /*ɛ*/, /*ɔ*/, /*ɛ*/, /*ɔ*/ uvjetovane krajnjim *-i* ili *-u*. Kako se vidi iz vodnjanskoga, metafonija je zahvatila i vokal /*a*/.⁵⁸

27.2. U idućoj fazi, uslijed etničkog i jezičnog miješanja – a toga u Istri nikada nije manjkalo – dolazi do kršenja prvotnih norma metafonije, tj. do generalizacije varijanata [ye], [wo], [i], [u]. bez obzira na krajnje vokale.⁵⁹ Rezultati metafonije generaliziraju se kako u zatvorenom tako i u otvorenom slogu. Istodobno, budući da nestaje prvotnih metafoničkih uvjeta, diftonzi [ye], [wo], kao i varijante [i], [u]

⁵² Ibid., str. 152, § 29.

⁵³ U paragrafu o krajnjem *e* (§ 29, str. 74) A. Ive uopće ne spominje te zamjene.

⁵⁴ Usp. G. I. Ascoli, o. c., str. 393–394 i 457; F. Schürr, DR, str. 161 § 33.

⁵⁵ Usp. G. I. Ascoli, o. c., str. 441–442; M. G. Bartoli, *Das Dalmatische II*, Beč 1906, str. 346 § 320.

⁵⁶ Ž. Muljačić, *Dalmatski elementi*, str. 292 i 315.

⁵⁷ F. Schürr, DR, str. 173, § 43.

⁵⁸ Usp. npr. *pan* 'kruh' — množ. *pen*, *kan* 'pas' — množ. *ken*. Isto primjere navodi i A. Ive, dodajući i *kriščán* 'kršćanin' — *kriščən*. (o. c., str. XIV). Pored oblika *ken* zabilježiti smo u Vodjanu i *kayn*, a od *talyán* 'Talijan' i množinu *talyáyn*. Usp. i F. Schürr, l. c. u bilj. 57. Tragova metafonije ima i u balskom govoru (Ive, o. c., str. 99, § 152).

⁵⁹ F. Schürr, DR, str. 243, § 111.

fonematiziraju se: /ye/, /wo/, /i/, /u/. Na taj se način stvaraju diftonzi /ye/, /wo/ u zatvorenom slogu čime se neki IR govori, npr. rovinjski, razlikuju od venetskoga koji poznaje /ye/, /wo/ samo u otvorenom slogu.⁶⁰

27.3. Novi fonemi /i/, /u/, što ih možemo označiti i kao /i₂/, /u₂/, dolaze u sukob s homofonim /i/, /u/, odnosno /i₁/, /u₁/ (< klas. lat. /i/, /ū/). Time je »pripremljen teren« za silaznu diftongaciju ,koja se u to vrijeme širi sa sjeverozapada. Kolizija /i₂/, /u₂/ i /i₁/, /u₁/ čini slučaj tzv. »détresse phonologique«, koja prouzrokuje diftongaciju /i₁/, /u₁/ u /ey/, /ow/. Zajedno sa silaznom diftongacijom širi se i ekspiratorni akcent, a s njime i otpadanje krajnjih vokala.

27.4. U narednoj fazi /ey₂/ (</i₁/) dolazi u sukob s /ey₁/ stvarajući ponovo fonematsku krizu, koja dovodi do povećanja aperture u /ey₁/ tj. do njegova otvaranja u /ay/.

27.5. Napokon, u posljednjoj fazi, pod utjecajem venetskoga jezičnog modela krajnji se vokali restituiraju, pri čemu se na mjesto etimološkoga -e krivo restituiraju -o.

28. Na kraju pokušat ćemo karakterizirati IR govore, a posebno rovinjski i vodnjanski, nasuprot susjednim romanskim govorima, naročito nasuprot njihovu najvažnijem i vjekovnom takmacu, dijalektu Republike sv. Marka, koji je na njih izvršio najjači i najdugotrajniji utjecaj.⁶¹ Time ćemo ujedno odgovoriti i na prigovor koji bi se mogao postaviti cijelom našem prikazu razvoja IR govora. Poznato je, naime, da se diftongacija /i/, /u/ u /ey/, /ow/ smatra glavnom značajkom autohtonoga IR sloja, pa to dopuštaju i talijanski lingvisti, koji inače nastoje ubro-

⁶⁰ Ibid., str. 162, § 33.

⁶¹ Slažemo se s primjedbom Ž. Muljačića: »Die Selbständigkeit des Istriot'schen kann nicht nur durch das Betonen unzweifelhaften Unterschiede, welche zwischen ihm und des Venedischen, besonders in der Vergangenheit, vorhanden waren, bewiesen werden« (*Die slavisch-romanische Symbiose in Dalmatien in struktureller Sicht*, Zeitschrift für Balkanologie V/2, Wiesbaden 1967, str. 51). To uostalom konstatira i M. Deanović (*Tracce dell'istrioto nell'antica toponomastica de' Istria*, VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche, Firenze - Pisa, 4-8 Aprile 1961, str. 384). Pa ipak, upravo je venetski utjecaj bio najjači i najviše je promijenio prvotni sistem IR govora (usp. npr. M. G. Bartoli — G. Vidossi, *Alle porte orientali d'Italia*, Torino 1945, str. 26, gdje se iznosi mišljenje P. Skoka da je venetski utjecaj duboko promijenio IR govor Rovinja i Vodnjana). Pored toga, ne treba zaboraviti da su crte zajedničke venetskom i istroromanskom često služile kao podloga klasifikaciji IR govora, i to — recimo iskreno, sine ira et studio — ne uvijek iz posve znanstvenih pobuda. Stoga, ako i jest prirodno da se proučavanje i klasifikacija IR govora ne smije ograničiti samo na njihovu delimitaciju prema venetskome, isto je toliko jasno da će zadatak romanista, u pitanju položaja tih dijalekata u Romaniji, biti u prvom redu razgraničenje prema venetskom. To tim više što su nam starije faze autohtonih romanskih govora Kvarnera, kako kaže sam Ž. Muljačić (o. c., str. 52), suviše slabo poznate za sigurne zaključke. Uvjerjen je istoga autora, da bolje poznavanje autohtonog romaniteta Kvarnera ne bi potvrdilo Deanovićevu tezu o samostalnosti IR govora (ib.; izrečeno već ranije, u *Zborniku za filologiju i lingvistiku* Matice Srpske VII, Novi Sad 1964, str. 198), nije potkrijepljeno primjerima ni dokazima.

iti IR govore u talijanske dijalekte.⁶² Ako ustvrdimo da spomenuta diftongacija pripada mlađem sloju no što se do sada mislilo, odnosno da ne čini dio prvotnog, najstarijeg sloja IR govora, nismo li time narušili, ili okrnjili i autohtonost tih govora? Po našem mišljenju nismo, već naprotiv, cijelim ovim prikazom autohtonost i nezavisnost IR govora, nasuprot venetskom sloju, još je i učvršćena.

28.1. Prije svega, ako diftongacija /i/, /u/ u /ey/, /ow/ i ne pripada najstarijem sloju, ona je ipak stara, u svakom slučaju predvenetska.⁶³

28.2. Ako usporedimo geografsku raširenost silazne diftongacije s jedne strane, a zamjene -e s -o s druge strane, opazit ćemo da se one prilično dobro poklapaju: silazna se diftongacija nalazi u ligurskom, pijemontskom, alpskim dijalektima, zatim u emilijansko-romanjolskom, te na cijelom potezu od Emilije do Puglie. To je jedan, recimo zapadni »krak«. Drugi, istočni »krak« silazne diftongacije nastavlja se od Furlanije,⁶⁴ preko Istre do veljotskoga⁶⁵ i dalje na jug do raguzejske varijante starog autohtonog dalmatskog govora.⁶⁶ Isto se tako zamjena -e s -o nalazi s jedne strane u sjevernotalijanskim govorima: pijemontskom i ligurskom – u obliku -u, koji se obično definira kao »potporni vokal« (»vocale d'appoggio«),⁶⁷ u lombardskom,⁶⁸ zatim i u najzapadnijoj, veronskoj varijanti venetskoga,⁶⁹ a prostire se i u sjeverozapadne toskanske pokrajine Lunigianu i Garfagnanu.⁷⁰ U ovim dvjema posljednjim pokrajinama mjesto -e javljaju se krajnji vokali -o, -a, u zavisnosti od gramatičkog roda, pa G. Rohlfs tu pojavu upravo i tumači težnjom prema boljoj formalnoj karakterizaciji rodova.⁷¹ S obzirom na geografsku povezanost tih toskanskih pokrajina s područjem u kome se javlja -o mjesto -e u sjevernoj Italiji, držimo međutim, da prvi i glavni faktor zamjene -e s -o, -a nije formalna karakterizacija rodova, nego otpadanje i kasnija pogrešna restitucija krajnjih vokala; a samo se po sebi razumije da su prigodom te restitucije najčešći krajnji vokali, -o i -a, mogli odigrati izvjesnu ulogu. Na svaki način, nalazimo u sjevernoj Italiji kompaktnu areu zamjene -e s -o, koja tvori zapadni »krak« ove pojave.

⁶² Npr. C. Battisti, *Enciclopedia Italiana* XIX (1933), str. 684.

⁶³ Usp. G. I. Ascoli (o furlanskom): »... in un periodo seriore, che non cessa per questo d'essere antico, l'é e l'ó, rimasti immuni dalla dittongazione primitiva, vennero a quelle espansioni che noi diciamo *dittonghi seriori*, e sono *éi* ed *óu*« (o. c., str. 483).

⁶⁴ Za furlanske primjere v. npr. G. I. Ascoli, o. c., str. 483.

⁶⁵ M. G. Bartoli, o. c., str. 324–38, §§ 295, 297, 299, 301.

⁶⁶ Usp. Ž. Muljačić. *Conflitti linguistici a Dubrovnik (Ragusa) nel Medio Evo*, Communications et rapports du I Congrès International de Dialectologie générale, Louvain 1965, str. 169–174, pos. str. 171.

⁶⁷ G. Rohlfs, HG I, str. 237–238, § 143, str. 245, § 148.

⁶⁸ Ibid., str. 237, § 143; G. I. Ascoli, o. c., str. 307 i 424–425.

⁶⁹ Usp. Ascoli, Rohlfs, II. cc. Podudarnost veronskoga i lombardskoga podvlači i F. Schürr (DR, str. 164, § 36).

⁷⁰ G. Rohlfs, HG I, str. 238, § 143.

⁷¹ Ibid.

I ovdje zapadne odgovara istočni »krak«: zamjena -e s -o nalazi se naime, pored IR govora, i u veljotskome, a ostavila je tragova i u izumrlom raguzejskom govoru.⁷²

28.3. Venetska area ukazuje nam se dakle kao jezični otok, koji nije prihvatio silaznu diftongaciju, a s njome niti ekspiratorni akcent niti otpadanje krajnjih vokala; IR govori, a posebno rovinjski i vodnjanski, sudjeluju naprotiv u obje te pojave. Karakteristično je da je npr. zamjena -e s -o razmjerno rijetka u fažanskom IR govoru, koji i inače pokazuje niz venetizama (§ 22), kao i u IR govoru Pule, koja je veliki grad, izložen aloglotskim utjecajima, a posve manjka u piranskom, koji je najsjeverniji IR govor, izoliran od ostalih i najviše izložen venetskoj iradijaciji iz Trsta i ostalih centara toga dijalekta.

28.4. Ne zaboravimo, napokon, da jedna grupa IR govora čuva diftonge /ye/, /wo/ u zatvorenom slogu (§ 27.2),⁷³ da rovinjski, vodnjanski, a djelom i fažanski i neki drugi IR govori pokazuju /i/, /u/ tamo gdje venetski dijalekt ima /e/, /o/, kao i da rovinjski i vodnjanski govor poznaju prijelaz /ey/₁ u /ay/. Sve su to karakteristike IR jezične aree koje odlikuju te govore prema venetskome. Usprkos vjekovnom utjecaju u cijeloj Istri, i velikom prestižu, venetski dijalekt nije uspio eliminirati nijednu od ovih značajka IR govora.

29. Zanimljiva i složena stratifikacija IR govora odvija se tako pred nama u tri, a moguće i u četiri etape. Na najstariji, prvotni sloj, koji je potvrđen toponomastičkim ostacima⁷⁴ kao i nazivom *Latini*, što ga istarski Hrvati upotrebljavaju za autohtono stanovništvo Vodnjana,⁷⁵ širi se furlanski sloj,⁷⁶ nakon kojega, od prvih stoljeća drugoga tisuć-

⁷² V. bilj. 55 i 56.

⁷³ Diftonge /ye/, /wo/ poznaje naročito rovinjski, fažanski i galižanski, ali ima primjera i u drugim IR govorima, npr. u pulskom, šišanskom i piranskom. Balski i vodnjanski ne poznaju ih. Za sve dijalekte koji poznaju diftonge /ye/, /wo/ mogu vrijediti primjeri kao npr. *tyéra* 'zemlja', *vyéčo* 'star', *kwórno* 'rog', *pwórta* 'vrata', Usp. A. Ive, o. c., str. 5-6, § 9, str. 11-12, § 16, str. 72, § 9, str. 126, §§ 7-9, str. 140, §§ 7-9, str. 151, §§ 7-9, str. 163, §§ 7-9. Zanimljivo je napomenuti da vodnjanski govor čuva silazne diftonge /ey/, /ow/ dok na mjestu uzlaznih pokazuje danas /ē/, /ō/; rovinjski, naprotiv, čuva /ye/, /wo/, dok ondje gdje vodnjanski ima /ey/, /ow/ nalazimo karakteristične rovinjske glasove što ih neki transkribiraju s *ei*, *ou*, a koji nisu ni potpuni diftonzi a niti monoftonzi. Usp. M. Deanović, *Avviamento*, str. 12: »... si scrivono *ei*, *ou* e si pronunciano con una sola emissione di voce come un unico suono ch'è composto, ma non ben distinto, delle rispettive due vocali«. Ova distribucija, koju bismo mogli nazvati gotovo komplementarnom, još očekuje svoje objašnjenje.

⁷⁴ To su riječi kao *lāco* (<LACUS), čest sastavni dio istarskih toponima, zatim *Róupa* (toponim, u blizini Rovinja; <RUPA za klas. RUPES), *Porta rata* (u Puli: <PORTA AURATA), i dr. Usp. P. Skok, *Considérations générales sur le plus ancien istro-roman*, »Sache Ort und Wort«, *Romanica Helvetica* 20, Zürich 1943, str. 479 i dalje; M. Deanović, o. c. u bilj. 61., str. 379-384.

⁷⁵ M. Deanović, *Istroromanske studije*, str. 63. Isti smo naziv (u obliku *latéyn*) zabilježili i mi u jednom od vodnjanskih tekstova.

⁷⁶ Taj sloj pretpostavlja P. Skok (o. c. u bilj. 74, str. 472 i 478) i E. Kranz-mayer (o. c., str. 214 i 217), dok F. Schürr, govoreći o istarskim dijalektima, spo-

ljeća dalje⁷⁷ počinje utjecaj Venecije. Nije isključeno, međutim, da treba računati i s jednom romanjolskom komponentom, koja bi tako tvorila četvrti sloj, odnosno sastavni dio IR govora.⁷⁸ Sve to stvorilo je u Istri zamršenu jezičnu sliku, što je Rohlf s označava kao »ganz verwickelt«.⁷⁹

minje »plusieurs couches... dont l'une était friulane« (DR, str. 173, § 43). Usp. i M. Deanović, *Istroromanske studije*, str. 60, *Avviamento*, str. 4. – A. Ive i C. Merlo smatraju IR govore upravo furlanskima (usp. naslov Iveova djela!), no ta je teza danas napuštena.

⁷⁷ Po Kranzmayeru otprilike od 1090. dalje (o. c., str. 214). Usp. M. Deanović: »Dal 1283 Rovigno riconosceva la supremazia della Repubblica di San Marco...« (*Avviamento*, str. 5). U radu navedenu u bilj. 61 spom.aje »...l'annessione della penisola (sc. Istra) alla repubblica di S. Marco agli inizi del XV secolo...« (str. 377).

⁷⁸ Sličnost u silaznoj diftongaciji između romanjolske i IR aree opazio je već Ascoli (o. c., str. 444, bilj. 1), a kasnije je o tome pisao i A. Trauzzi, navodeći i neke primjere (*Aree e limiti linguistici nella dialettologia italiana moderna*, Rocca S. Casciano, 1916, str. 36, 39, 61, 64, 65, 68, 69, 76 i 101). A. Torre je studirao juridičke i crkvene odnose Ravenne i Pule, kao i posjede ravske crkve u Istri i obratno (*Notizie sui rapporti fra Ravenna e l'Istria nel Medio Evo*, Annuario del R. Liceo A. Oriani, Ravenna, anno V /1926–1927/). Napokon, ljubaznoj informaciji M. Deanovića zahvaljujemo podatak da u emilijansko-romanjolskoj i istarskoj arei dolaze ista prezimena. Sve to ukazuje na moguće romanjolske utjecaje, no najjači je dokaz, po našem mišljenju, iznenadujući paralelizam između romanjolskih dijalekata s jedne strane i IR govora, naročito vodnjanskoga, s druge strane, u monoftongaciji diftonga /ye/, /wo/ i nekim drugim pojavama s time u vezi. Prema F. Schürri, u većini romanjolskih govora naglasak se u spomenutim diftonzima pomiče s drugoga na prvi dio, čime se dobiva /ia/, /úa/, a odatle monoftongacijom /i/, /u/ (F. Schürri, DR, str. 142, § 28). Monoftongacija /ia/ > /i/ »povukla« je za sobom i imenice na -ia, tako te dolazi do apokope i dočetka -i: npr. *ustari* 'krčma' (tal. *osteria*). Rovinjski i vodnjanski IR dijalekt poznaju /ye/ > /i/, npr. *pígura* 'ovca' *gíze* 'deset', *mirko* 'srijeda', *tivado*, *tivedo* 'mlak' (usp. G. Rohlf, HG I, str. 170, § 94). Vodnjanski govor, za razliku od rovinjskoga i ostalih IR govora, pokazuje i apokopu krajnjega vokala u imenicama na -ia, što je Ive označuje kao posebno vodnjansku (o. c., str. 110, § 25) i daje za nju dosta primjera: npr. *bekari* (pored *bekaréja*) 'mešnica' *ustari*, *vuli* 'maslina', *skansi* 'ormar' (tal. *scansia*), *fantazi*, *lunbri* 'sjena', itd. (Ive, o. c., str. 108–110, §§ 11, 12, 25). Apokopirani oblici i danas su živi u vodnjanskom govoru te smo i mi zabilježili primjere *ustari*, *bekari* kao i prilog *vi* (u glagolskoj lokuciji *zey vi* 'otići', tal. *andare via*; u funkciji imenice postoji samo *véya* 'put'). Dodajmo tome još jednu vodnjansko-romanjolsku paralelu: apokopu u l. licu množ. prezenta, npr. vodnjanski *kantén*, *vedén*, *durmén*, *fen* (*feyn*) 'činimo' – bolonjski *cantéin*, romanjolski *fén* 'činimo' (Ive, o. c., str. 114, §§ 93–94). – Sve što je rečeno govori u prilog jednoj eventualnoj romanjolskoj komponenti u IR govorima. Pitanje je koliko važno toliko i zanimljivo, pa ćemo se na nj vratiti drugom prilikom.

⁷⁹ HG I, str. 170, § 94.

DALLA STORIA DEI DIALETTI ISTROROMANZI

Lo spostamento /ey/ > /ay/ nella lece della diacronia strutturale)

L'autore constata anzitutto che in confronto con la complicata stratificazione linguistica dell'Istria ben poco è stato fatto finora sul piano dello studio diacronico. In seguito espone il problema: i due maggiori dialetti istroromanzi (IR), il rovignese (R) ed il dignanese (D), presentano in determinati casi la sequenza /ay/ di fronte a /ey/ nel resto dei dialetti IR. Gli esempi sono 1. i plurali latini in -ĒLLI, che in R e D diventano -ay, negli altri dialetti -ey; 2. il comparativo MELIUS, che in R e D suona máyo, altrove méyo; 3. la voce pay (D) 'piede,-i'. Le spiegazioni date finora chiariscono singoli gruppi di questi esempi, ma non danno una spiegazione strutturale, interna, valevole per tutti i casi. L'autore vede nello spostamento /ey/ > /ay/ una »reazione a catena«, connessa con la dittongazione della /i/ latina volgare in /ey/ la quale s'incontra proprio in R e D:

$$\begin{aligned} /i/ &> /ey_2/ \\ /ey_1/ &> /ay/ \end{aligned}$$

Secondo la teoria di F. Schürr, la dittongazione discendente (o »spontanea«) è relativamente posteriore, sicché la sequenza /ey₁/ si è potuta creare effettivamente prima della dittongazione della /i/ in /ey₂/ - Parallelamente a /i/ > /ey/ dittonga anche la /u/ latina volgare in /ow/. Nei dialetti R e D si osserva anche il passaggio delle /e/, /o/ latine volgari in /i/, /u/. Interpretando i fatti IR secondo la teoria dello Schürr, l'autore individua nell'evoluzione fonematica dei dialetti IR le seguenti tappe:

1. la fase più antica, caratterizzata dalla metafonesi che produce i dittonghi [ye], [wo] come varianti di /e/, /o/, mentre chiude le /e/, /o/, in [i], [u]; in D ci sono persino tracce della metafonesi di /a/.

2. nella fase successiva, perdendosi in seguito a mescolanze etniche e linguistiche le condizioni metafoniche primitive, le varianti originarie [ye], [wo], [i], [u] si generalizzano e si fonematizzano: /ye/, /wo/, /i/, /u/.

3. le nuove /i/, /u/, (/i₂/, /u₂/) entrano in collisione con le /i₁/, /u₁/ (< lat. class. /i/, /ū/) creando un caso di »détresse phonologique« e spingendo le /i₁/, /u₁/ in /ey/, /ow/; in questo modo penetra nei dialetti IR la dittongazione spontanea che si sta diffondendo dalla Francia settentrionale.

4. il ditongo /ey₂/ entra a sua volta in collisione con /ey₁/ (negli esempi citati all. inizio) ed il sistema reagisce accentuando l'apertura di /ey₁/ il che crea la sequenza /ay/.

Il fenomeno della dittongazione spontanea è in rapporto con l'accento espiratorio e con la caduta delle vocali atone, e questo ci spiega la sostituzione della -e latina volgare con la -o (risp. -u) in quasi tutti i dialetti IR: non si può trattare di evoluzione organica -e > -o, ma di caduta della -e e di restituzione successiva sbagliata (-e > ø > -o).

Presentando così una serie di fenomeni strutturalmente connessi, quali la dittongazione spontanea, il passaggio delle /e/, /o/ in /i/, /u/, la finale -o per -e, i dialetti IR - soprattutto il gruppo rovignese-dignanese - vengono caratterizzati di fronte al veneto, in cui questi fenomeni non si trovano. Così, anche se la dittongazione spontanea /i/, /u/ > /ey/, /ow/ non appartiene proprio allo strato più antico in Istria - come del resto lo prova anche il toponimo slavo *Motovun*, di fronte a *Labin* e *Plomin* - essa contraddistingue pur sempre i dialetti IR dal veneto, assieme ad altri fenomeni analizzati.

